

Balázs Imre József

Indiános szövegek és mintázatok a Szócs Géza-életműben

Helyzet, hangnem, poétika

A Szócs Géza-életmű egyik emblematikussá vált verse az *Indián szavak a rádióban*. Ebben a William Least Heat Moon költőnek ajánlott versben a szabadságharc-kontextusban megképződött, a magyar „indiánzás” egyik lehetséges alapjaként működő analógia¹ játékosan konkrét megvalósulását láthatjuk. A játék lényege épp az analógia „visszakonkretizálása”. A magyar–indián párhuzam ugyanis más magyar nyelvű szövegekben jellemzően az elvont értékközösség, a szabadságvágy, a veszélyeztetettség, a kipusztulás tragikus távlata felől, ugyanakkor valamiféle transzcendens háttérű etikai töltettel fogalmazódik meg. Szócs Géza poétikájának sajátossága, hogy miközben nem veti el ezt az értékközösséget, az abszurditás irányába modulálja a hangnemet, amelyen megszólal az analógia, az egymásra utaltság:

Az indiánok nem hagynak cserben minket.
Mások igen, de ők nem hagynak cserben minket.

Ha tudták volna, mi is lesz Segesvárnál
– de hát nem tudták, mi lesz Segesvárnál –
biztosan eljöttek volna ők is,
egyesek tudták volna, hogy jönnek ők is:
Bem apó, jönnek az indiánok, mondták volna,
egy reggel Bem apónak ezt mondták volna:

a Bering szoroson át
a Bering szoroson át
indián lovascsapat érkezik,

1 BALÁZS Imre József, *Hopik, kajovák, tlingitek: indián-reprezentációk a kortárs magyar irodalomban*, Jelenkor, 2008/3, 281.

áttör egész Szibérián,
átvágja idáig magát
segítségünkre jó –

az őrnagy urak így beszéltek volna,
csákójukat a magasba dobálták volna. [...] ²

Szócs Géza verse tehát nem azt mondja, hogy az indiánok ugyanolyan szabadságharcokat vívtak történelmük folyamán, mint a magyarok az elmúlt évszázadokban jó néhányszor – hanem konkretizálja és összekapcsolja képi formában az indián lovasok és Bem apó küzdelmét: mintha tényszerűen ugyanabban a képzeletbeli csatában vennének részt. A tényszerűséget egyebek mellett az szavatolja a versben, hogy a közös csatába indulás előtt azt is el kell képzelnünk előzményként, ahogy az indián lovasok előbb átkelnek a Bering-szoroson, majd pedig Szibérián és egy teljes kontinensen, mielőtt még csatlakozhatnának Bem apóhoz. A segítségnyújtás ebben a fiktív világban kifejezetten anyagszerű, hiszen fáradalmas is.

Voltaképpen az a poétikai sajátosság érhető itt tetten, amelyről Bollobás Enikő beszél Szócs kapcsán, és amelyik eltér attól, amit klasszikusan metaforikus viszonyoknak szokás tekinteni:

Szócs költői képei a legritkább esetben metaforikusak: nem valami más helyett állnak, nem a „metafizikai mögöttes” megjelenítői; nem a jelenségek mögött keresi a jelentést, hanem azokban. Vagyis nem egymás-helyetteségről, hanem az egymás utáni elemek közötti bennfoglaltsági viszonyról van itt szó; ám a metonimikus kötésekből adódható széttartás helyett az egymás melletti elemek – legyenek azok események, tárgyak, személyek vagy narratívák – inkluzív kapcsolatba lépnek egymással, és a sorban az egyik tartalmazni fogja a másikat.³

Az analogikus működés is ennek a logikának az alapján valósul meg a versben, sajátos átjárhatóságokat teremtve.

A konkrétumok logikája természetesen a vers keletkezéstörténetére is jellemző, ezt a szerző bele is írja a szövegbe, és lábjegyzetként elhelyezi a vers végén:

a Budapesten tartott Kulturális Fórum 1985. november 15-i ülésén William Least Heat Moon indián származású író, az amerikai küldöttség tagja, részletes felszólalásban ismertette Szócs Géza helyzetét. Elmondta, hogy értesült róla: Szócs Gézát háziőrízetben tartják és a lakásra felvigyázó rendőrnek utasítása van rá, hogy ha a költő leül az írógéphez, tépje ki a papírt a gépből. Moon felszólította a román kormányt, hogy a költőket tekintse nemzeti kincsnek, a jelenlevő küldötteket pedig arra kérte: a hallgatásra ítélt írók nevét tegyék ismertté mindenhol, ahol megfordulnak a világban.⁴

2 Szócs Géza, *Indián szavak a rádióban* = Uő, *A sirálybőr cipő*, Bp., Magvető, 1989, 110.

3 BOLLOBÁS Enikő, „Mint öt meg öt a tízben”. *Az isteni létmódjának emberi megjelenései Szócs Géza költészetében*, Irodalmi Jelen, 2021. augusztus, különkiadás, 44.

4 SZÓCS, *Indián szavak*, 111.

Az 1985-ös történelem sor tehát mintegy visszaigazolja, és újra konkretizálja azt a viszonyt, amely az 1849-es magyar szabadságharc és az amerikai szabadságharcok között absztrakt értelemben fennáll.

Bollobás Enikő többek között éppen az *Indián szavak a rádióban* című vers szövegében megidézett helyzet kapcsán mutatja ki a Szócs-versek építkezésének sajátosságait. A teljes történet és helyzet, erre vonatkozó Szócs-levélrészletekkel együtt Bollobás már idézett tanulmányában olvasható.⁵ Kibontakozik belőle részletesen az a körülményrendszer, amelyre William Least Heat Moon reagál, és amely alighanem magának a versnek az utóéletéhez is elválaszthatatlanul kapcsolódik hozzá: a Ceaușescu-féle diktatúra elleni értelmiségi fellépések szisztematikus megtorlása.

A Szócs-életmű további rétegeiben is jelen van az indián-kérdés, a továbbiakban ennek vázlatos áttekintésére teszek kísérletet, egy sajátos szelekció során létrejött, kis terjedelmű szövegkorpusz alapján. A szövegkorpusz relevanciáját jelentősen növeli, hogy maga a szerző válogatta, azt gondolva végig, hogy milyen szövegekben tűnnek fel jelentésszerűen az indiánok. Az *Indiános* című 12 A4-es oldalnyi terjedelmű anyagot,⁶ mint egy ezzel kapcsolatos üzenetben Szócs Géza írta jelen tanulmány szerzőjének, 2018-ban állította össze, „Cseh András kérésére, [aki] Cseh Tamás fia, remek zenész”.⁷ Az üzenet említést tesz egy zenei együttműködés tervéről is, ami végül nem valósult meg.

Az alábbiakban az *Indiános* című, bizonyára alig néhány példányban készült Szócs-kiadvány szövegeit veszem sorra, mérlegelve az íráskor helyét a vizsgált problémakört tekintve.

Indiános

A kiadvány az alábbi szövegeket tartalmazza: *Csingacsguk látogatása a világi villamosági üzletben*,⁸ *Indián szavak a rádióban*, *Esküvő a T. tó partján*,⁹ *A százéves Winnetou, avagy indián temető a sötét Sétatéren*,¹⁰ *A dakota látogatása*,¹¹ *Limpopo*¹² (két részlet a 6., illetve 135. fejezetekből).

A Csingacsguk-szöveg már *A sirálybőr cipő* című kötetben is az *Indián szavak a rádióban* mellett olvasható, közvetlenül megelőzve azt mindkét publikáció esetében. Az indián-magyar viszony itt is a szabadságharc témájával kapcsolódik össze, hiszen a *Bevezető* Görgei/Görgey Artúr áruházaival kapcsolatos, a helyszín pedig az a Világos (románosítva, de hibrid módon, Világos-ként írva), ahol elbukott a magyar szabadságharc.

A nyelvi konkretizáció és anyagszerűség a korábban már említett módon itt is megjelenik – hiszen a fényre utaló nevű településen épp a villamosági üzletbe tér be Csingacsguk, az indián, a pultnál pedig vasalóról és ellenállásról érdeklődik. Az ellenállásról az üzletfelelős részletes felvilágosítást nyújt az indiánnak:

5 BOLLOBÁS, i. m., 62–64.

6 SZÓCS Géza, *Indiános*, kézirat. Színes borítójú, A4-es méretű kiadvány, 12 oldal. (Az írás szerzőjének tulajdonában.)

7 SZÓCS Géza e-mail üzenete Balázs Imre Józsefnek, 2019. március 22.

8 Megjelent: SZÓCS Géza, *A sirálybőr cipő*, Bp., Magvető, 1989, 106–109.

9 Irodalmi Jelen, 2017. január, 3–6.

10 Irodalmi Jelen, 2016. június 4., ill. CARBONARO, *Hat-százhat*, Arad, Irodalmi Jelen Könyvek, 2015, 20–21.

11 Bárka 2017/2, 8–9.

12 SZÓCS Géza, *Limpopo*, Bp., Magvető, 2007.

Attól függ
az ellenállás ára
így válaszol az üzletfelelős
hogyan soros-e
vagy párhuzamos. Ha soros,
az első ellenállás végét a másodiknak a
kezdetével,
a második végét a harmadik kezdetével
kötjük össze
és így tovább. Az eredő ellenállás
annyi, mint az egyes ellenállások összege:

A vers itt az eredő ellenállás kiszámításának képletét is tartalmazza, játékba hozva az *ellenállás* szó többértelműségét. Az indián-motívum ebben a szövegben valamiféle hanyatlástörténetbe is beleíródik, Csingacsuguk öltözéke arról árulkodik, hogy életformájában eltávolodott egykori identitásjelölő elemeitől: „Vállán konfekciós zakó, / skótkockás, itt-ott már fakó”. Nevét az elárusító helytelenül mondja ki („Csing Csak Csuk”), ahogy a rendszerváltás előtti Romániában a kisebbségi neveket rendszeresen, és az indiánokat korrumpálni próbáló fehér ember toposza is megjelenik, kortárs viszonyokra átírva, amint tüzes vizet kínálnak Csingacsuguknak, cimborájukként, Csingónak szólítva meg őt.

Fontos azonban észrevenni, hogy a vers maga nem teszi egyértelművé az indián főnök reakcióját – nem látjuk a vers idejében csatlakozni őt a tüzes vizet ivókhoz, nem tudjuk meg egyértelműen, hogy az ellenállásról való érdeklődés konspiratív technika-e, vagy magának a hanyatlástörténetnek a része ez is. Attitűdje egyértelműen nosztalgikus („sej, hajdanvolt fiatalkorom”), de ezzel együtt megmarad a karakter rejtélyessége. A szabadságharcos, ellenálló nimbusz nem csorbul teljességgel, bár az kétségtelen, hogy a büfé előtt üldögélő „kamaszok és vénemberek” végső soron önmaga megtagadására, a Görgey-féle árulásra szólítják fel: ilyenek látják őt, akkor is, ha talán önmaga számára nem válik árulóvá. A vers jelentéskomplexuma finoman lebegtetni tehát a kérdést, a választ pedig valamiképpen a következő vers, az *Indián szavak a rádióban* adja meg, amelyik egyrészt dokumentálja, hogy az 1980-as évek indiánjai is képesek kiállni a szabadság értékeiért (ennek az emblémája a William Least Heat Moon-történet), tehát a hanyatlástörténet nem totalizálható, másrészt pedig visszaírja a történetet az említett módon az 1849-es kontextusba is. A vers konklúziója: „Az indiánok nem hagynak cserben senkit. / Az indiánok nem hagynak cserben minket.”

Az *Esküvő a T. tó partján* kapcsolódik legtávolabbról az indián-kérdéskörhöz. Voltaképpen a „törzs” szó az, amelyik összefűzi a többi szöveggel:

Sokan összegyűltünk a Tároga-tónál.
Akkor a törzsből sok ember összegyűlt,
hajunk kinőtt és őszbe vegyült.
Ott volt Töhötöm,
Béla is ott volt,
Stefi gróf is eljött,
Bulcsú is ott volt,

nagy volt a móka,
csikorgott a hinta
meg a libikóka.

Az indián-motívumnak ezúttal a törzsi-archaikus, az eksztatikus, illetve a mítoszi jellegzetességei aktivizálódnak. A törzsi-archaikus keretben összekapcsolhatóvá válik az indián kultúrkör az ősmagyarok, illetve a teljes magyar történelem, de akár a Nibelung-mondakör világával is. A történelmi-kulturális szereplők egy lagzin gyűlnek össze, itt is megjelenik az árulás-toposz, de az egésznek a kerete valamiféle eksztatikus látomás. Ebben a vonatkozásban az indián szertartásokat idézi:

Lobogott a vörös máglya,
működött a sötét mágia.
Virágzott a fűz,
lobogott a tűz,
tűz táncolt a szupernovában
s táncolt a szupernova a szappan-
operában.

A korábbi két említett vershez képest újdonság tehát, hogy itt nem csupán a magyar-indián analógia működik, hanem valamiképp kiterjesztett értelemben, az európai kulturális örökségre vonatkoztatva jön létre párhuzam. A „véres történelem” problémaköre természetesen ebben is hasonlóan fontos, mint a szabadságharc-analógiában.

A százéves Winnetou, avagy indián temető a sötét Sétatéren című vers nem teszi explicitté az indián/erdélyi találkozás háttérét, érezhetően alkalmi versről van szó, és voltaképpen maga a találkozás ténye a fontos:

Barátaim! Ott, ahol a
Szamos, Maros, Oklahoma
találkozik éjjelente:
ott, ahol a három folyó
összeér,
s még sincs oda
nagyon messze Kaposvár:
ott lakom.

Én ott lakom a
Szamosnál.

Oklahoma rímhelyzetbe kerül, és végső soron a kolozsváriság kimondását teszi lehetővé (Oklahoma / ott lakom a). A Csingacs-guk-vers motívumai közül jelen van még itt is a tüzes víz:

Szamos-part és Róka-koma,
Arizona, Oklahoma
tüzes víz és görögtűz,
szülinapi rock-lakoma.

Eksztázisba, felszabadult együttlétbe torkollik ennek a versnek a beszédhelyzete is. Jelentésszerű lehet továbbá kiemelni, hogy kötetközlésekor a vers egy világ körüli utazássor részévé válik: a *Hat-százhat* című könyv alcíme szerint ugyanis *Utazás tréfás rímekben Magyarországon és a világ körül*. Itt tehát az indián kultúra még inkább világkultúraként jelenik meg: Mongóliával, Jeruzsálemmel, Új-Zélanddal és Gangesszel egyazon virtuális kontinensen.

A *dakota látogatása* a következő párvers a kiadványban, két része (*Bennszülött voltam Bennszilvániában, Füst a Parlamentben*) két különböző történetet, nézőpontot jelenít meg. Az első rész sorsjegyárusa mintha az európai pozíciót jelenítené meg inkább, noha „szárnyas és tollas álsruhában” áll ott, a téren, a Fátum sorsjegy-áruda kirakatában. Ismét megjelenik a hanyatlástörténet: a szárnyas-tollas sorsjegyárus utolsó az övéi közül, és az utolsó előtti verssorból kiderül: egy hattyú-alteregőt fed a csőrével jóslatokat kihúzó figura szárnyas-tollas ruhája - a hattyúdál pedig maga is valamiből az utolsó jelöli. Ezzel a figurával találkozik a vers második részében a kettes villamosról leszálló dakota törzsi harcos:

Teljes díszben egy törzsi harcos
szállt le a kettes villamosról.
Dobolgatott a sűrű ködben
és morfondírozott a sorsról.

„Öseim füstös jelbeszédét
már senki más, csak én ha értem.
De ma már senki nem figyel rám
és nem emel már szót se értem.

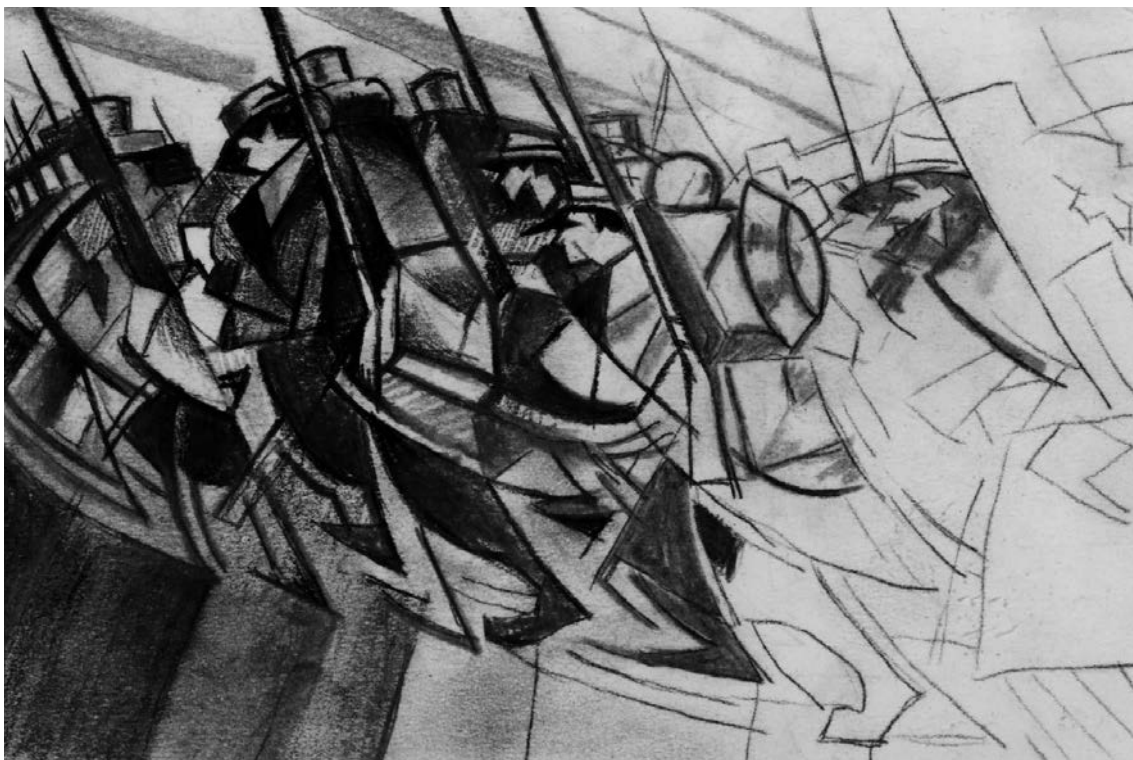
Adjál egy sorsjegyet, barátom.”

Ebben az összefüggésben a dakota látogató valamiképpen ugyancsak a költők alteregójává válik (akárcsak az előző részben a hattyú), akiknek az üzeneteit kevesen értik, kevesen figyelnek rá – ráadásul az általuk használt nyelv ismerői is fogyatkoznak voltaképp.

A dakota törzsi harcos a Parlamentbe tart, mint aki üzenetet visz oda. Kérdéses természetesen a vers horizontjában, hogy az a harc, amelyről hírt ad, elbukik-e végül. A vers mindenesetre enigmatikusan és egyfajta egyszerűvé stilizált bizakodással zárul:

lentről tört fel a felvonóval
mint aki fölszáll most a mennybe.

A *Limpopo*-részletek az *Indián szavak a rádióban*, illetve az *Esküvő* és *A százéves Winnetou* versek motívumaival kapcsolódnak össze. Továbbra is jelen van az Európában vándorló indián lovasok

képe, ők itt is szolidárisak európai küzdelmekkel: „Hűvös, csillagfényes éjszakákon libasorban, lábujjhegyen, indiánok osonnak keresztül az Alpések gerincein. Lovakat vezetnek kötőféken, úgy surrannak át a rézsútos tisztások fűvén, puskáik csövébe tűzve hosszan leng utánuk az árvalányhaj.” Mintha a versbeli, Bering-szoroson átérkező lovasok útja folytatódna - az árvalányhaj pedig a magyar ügygel való szolidarizálás nyomaként értelmezhető.

A másik *Limpopo*-beli szöveghely a szolidaritásnak a történelmi időközön átívelő, bizonyos értelemben anakronisztikus jellegére játszik rá: „kisült, hogy az erdélyi fejedelm fajakas képében lappang az erdőben és onnét uszócса a népeköt az államrend ellen a vörösfenyő ágai közül. Az is bizonyos mán, hogy ő hívta bé a mohikányokat, a szabadságharc mijatt.” Itt a rontott szóbeliség az információk pontatlanságára is utalhat, a szóbeszéd-jellegre. A toposz azonban jól beazonosíthatóan ugyanaz: a versbeli Bem apó helyén itt az erdélyi fejedelem foglal helyet.

Az összeállítás alapján jól érzékelhetően rajzolódtak ki azok a problémakörök, amelyeket a Szócs-életmű az indián-témával hozott összefüggésbe, és a hangnemben, megjelenítésben is sikerült ismétlődő mintázatokat, megközelítésmódokat azonosítani. A továbbiakban egy eddig publikálatlan levél alapján egészítem ki Szócs Géza indiánképének elemzését.

Szerkesztés és tervek

Egy időben az *Indiános* című összeállítást követő, témához kapcsolódó üzenet a *Korunk* 2019. áprilisi, *Indiánok, őshonos amerikaiak: nevek és kultúrák* című tematikus lapszámának elolvasását követően íródott. Ennek alapján körvonalazható, hogy Szócs Gézát rendkívül tágas vonatkozásokat tekintve foglalkoztatta a téma. Az üzenet alapján egy olyan lapszám ötlete rajzolódik ki, amelyet

szerkesztőként maga Szócs Géza is bizonyára szívesen megvalósított volna - *A Dunánál* című, Szócs gondolkodásmódját sok tekintetben pontosan, a szerzői életművet kiegészítő módon leképező kiadványsorozat gyakran közölt hasonló asszociatív logikájú, az egyetemes és magyar kultúra történetében mégis mélyre, kuriózumokig merülő összeállításokat. Szócs ezzel kapcsolatos levelét az alábbiakban közlöm:

Kedves Imre,

remek ez az indiánus/indiános szám,

ha követné valamikor egy második, érdemes volna megfontolni mint további témákat:

- alaposabban körbejárni a Pocahontas témakört
- Jacobus Palaeologus indiánját
- Bölöni Farkas Sándor ír-e az indiánokról vagy nem? mindkettő érdekes
- Xantus János többet érdemelne, mit ez a rövid említés- X. Gábor teleírna róla egy egész lapszámot is
- Korda István: A mocsarak visszaütnek - Oszeola floridai háborújáról
- Baktay Ervinék indiánosdijáról (jóval a bakonyiak előtt)
- egy-két hazánkfáról, akik beköltöztek az indiánok közé és elfogadták őket
- és mindenekelőtt: Oravecz Imre hopi-könyvéről,

de érdekes emellett persze számos olyasmi is, mint mondjuk Sapir könyvecskéje az indián nyelvekről s a belőlük levont elméleti megállapításokról - egy Szilágyi N. S[ándor] karakterű nyelvész nyilván szívesen írna a könyvről,

meg Czakó Gábor is írt egyszer egy érdekes fejtegetést a zenei gyökökről a dakota nyelvben - nem viccelek - figyelemreméltó magyar vonatkozásokkal

Mexikó tele van izgalmas magyar szálakkal, épp most készülődik egy filmes expedíció végigkövetni Horti Pál életét

És nekem is van egy érdekes témám, illetve ki tudja, kinek mi érdekes.

Mindenesetre, az egészért gratula!

[...]

Szia, üdv, barátsággal, Géza¹³

A megközelítésmód meglehetősen világos: magyar folyóiratok szerkesztői számára döntően fontosnak tartotta azon aspektusok dokumentálását, ahol reális kapcsolódások tapasztalhatóak: a világot járt magyar elődök tapasztalatait, a gyakran elmosódott nyomok felkutatását. Ezen túlmenően izgalmasan rekonstruálható egy kifejezetten erdélyi vonatkozású utalásrendszer is a felsorolásokból: Jacobus Palaeologus erdélyi, 1572 és 1575 közötti tartózkodásának adatai, Dávid Ferenchez fűződő viszonya, Telephus nevű indián szereplője a magyar irodalomtörténeti kézikönyvekben is dokumentált.¹⁴ Bölöni Farkas Sándor ugyancsak erdélyi utazó, Xantus János családjának is vannak erdélyi előzményei és elágazásai, Korda István 1963-ban kiadott könyve¹⁵ pedig az erdélyi szerzőségű kevés indiánregények egyike. További összefüggés még a lista egyes elemei között, hogy Bölöni Farkas Sándor útleírásainak¹⁶ vagy John Smith Pocahontas történetét

13 Szócs Géza e-mail üzenete Balázs Imre Józsefnek, 2019. május 17.

14 *A magyar irodalom története*, főszerk. SÓTÉR István, <https://mek.oszk.hu/02200/02228/html/01/316.html>

15 KORDA István, *A mocsarak visszaütnek*, Bukarest, Ifjúsági, 1963.

elmeselő útleírásának¹⁷ egyaránt voltak legendás, nagy becsben tartott romániai kiadásai a rendszerváltás előtt – ezeket bizonyára Szőcs Géza is forgatta, akárcsak Korda István könyvét. A kérdéskör iránti érdeklődés tehát bizonyára Szőcs Géza gyerekkoráig nyúlik vissza, ezekre épült rá később azoknak a saját szövegeknek a rendszere, amelyet az *Indiános* című alkalmi kiadvány gyűjt össze 2018-ban.

A mexikói szálak, a déli területek felé mutató szálak ugyanakkor azt is jelzik, hogy Szőcs számára az amerikai kontinens őshonos lakosságának kulturái rendszert képeztek – a mexikói vonatkozások ugyanúgy relevánsnak bizonyultak ebben a tájékozódásban, mint az észak-amerikai kontinens Egyesült Államokhoz köthető kulturális emlékezete, tárgyi és szöveges emlékei.

Összegzés

Idézett írásában Bollobás Enikő meggyőzően érvel amellett, hogy Szőcs Géza életművében nem feltétlenül metaforákat, szimbólumokat kell keresnünk. Utalásos rendszereknek, labirintusoknak ugyanakkor joggal eredhetünk nyomába. A magyarság sorsát az indiánokéval összekapcsoló gondolatkör emlékezetesen vonul végig a 20. századon. Szőcs Géza és más erdélyi költők ezen belül is sajátos jelentésszövegeket teremtettek, amikor az erdélyi kisebbségi kultúrákat az amerikai szabadságküzdelmekkel kapcsolják össze. A szocialista Románia egyébként biztosított valamelyes nyilvánosságot a huszadik századi posztkoloniális gondolatkörnek, a gyarmatbirodalmak szétbomlásának, de Szőcs Géza szövegei mindehhez egy nyelvileg reflektált, helyenként abszurdba átfordított interpretációt kínáltak. A hatalmi viszonyok ebben az összefüggésrendszerben is mindig fontosak, ugyanakkor az indián-téma a világ felé nyitásnak, a világ szellemi bebarangolásának témája is Szőcsnél. „Indiános” szövegei egy több évtizednyi érdeklődés lenyomatai.

16 BÖLÖNI FARKAS Sándor, *Utazás Észak-Amerikában*, Bukarest, Irodalmi, 1966; Kvár, Dacia, 1975.

17 John SMITH kapitány utazásai és cselekedetei, Bukarest, Kriterion, 1980.

